



EL-İLELU'L-MÜTENÂHIYE ÖZELİNDE İBNU'L-CEVZÎ'NİN BAZI METİN TENKİDİ UYGULAMALARI*

Alparslan KARTAL**

Öz

Fıkıh, tefsir, hadis, coğrafya, tıp, vaaz ve ahlâk gibi çok farklı alanlarda, 380'i aşkın eser telif eden Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, hicri altıncı asrın en önemli İslâm âlimlerindedir. İbnu'l-Cevzî'nin hadis alanındaki ilmî dirayeti, özellikle *Kitabu'l-Mevzûât* ve *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye* adlı eserlerinde ön plana çıkmaktadır. İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*'ta uydurma rivayetleri, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*'de ise kendileri ile ihticâc olunmayan çok zayıf, vâhî rivayetleri bir araya getirdiğini belirtmektedir. Müellif, eserlerinde geleneksel usule uyarak öncelikle sened tenkidi yapmış, gerekli gördüğü yerlerde ise metin tenkidinde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerinde müteşeddît davranmasından dolayı İslâm âlimleri tarafından zaman zaman tenkid edilmişse de hicri altıncı asırda metin tenkidinde bulunmuş olması onun ilmî cesarete ve dirayete sahip olduğunu göstermektedir. *el-İlel*'de, rivayetlerin değerlendirilmesinde müellifin uygulamış olduğu bazı metin tenkidi uygulamaları bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Eserin genelinde sened tenkidi ağırlıklı olarak kullanılmışsa da bazı rivayetlerin tahlilinde metin tenkidi de yaptığı tespit edilmiştir. Geleneksel usule uyarak sened tenkidi yapmaksızın metin tenkidi yapmadığı görülmüştür. Geleneksel hadis anlayışının hakim olduğu bir dönemde İbnu'l-Cevzî'nin bazı rivayetleri metin tenkidi süzgecinden geçirmiş olması ehemmiyet arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Cevzî, Hadis, Tenkid, Metin Tenkidi, el-İlelu'l-Mütenâhiye.

Text-Based Practice of Ibn'ul-Cevzî (In Consideration of His Book *el-İlelu'l-Mütenâhiye Fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*)

Abstract

Abu'l-Ferec Ibn al-Jawzi, who has over 380 works in many different fields such as fiqh, tafsir, hadith, geography, medicine, sermon and morality, was one of the most important Islamic scholars of the

* Bu makale "Alparslan KARTAL, *el-İlelu'l-Mütenâhiye Fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Cerh-Ta'dil Metodu*, (Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015" adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kartalalparslan@hotmail.com

sixth century. Ibn al-Jawzi's scientific affirmation in the field of hadith emerges in the foreground especially in the works of *Kitab al-Mevzhât* and *al-Ilel al-Mütenâhiye fi'l-Ehâdî al-Vahiye*. His book *Kitabu'l-Mevzûât* involves fabrication hadiths. The book *el-Ilelu'l-Mütenâhiye Fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye* compiles the hadiths which are rather weak and with whom adjudication is not possible. The author, in his works, first made a narrative criticism in accordance with the traditional method, and when necessary he found it in a text criticism. Ibn'ul-Cevzî, because of being strict with his critics has been criticised by Islamic scholars. However, the fact that he had been in the text criticism in the sixth century shows that he has scientific knowledge and affirmation. In *al-Ilel*, some text criticisms applied by the author in evaluating narratives constitute the subject of this article. Although the narrative criticism has been used predominantly in the whole of the work, it has been determined that some of the narratives also made text criticism in the analysis. It has been observed that he did not make textual criticism without following the traditional criticism. It is worth noting that Ibn al-Jawzi had spent some of his narrations in text criticism at a time when the traditional hadith understanding dominated.

Keywords: İbnu'l-Cevzî, hadith, criticism, text criticism, el-İlelu'l-Mütenâhiye.

Giriş

Rivayet geleneğini muhafaza etmekle beraber dirayet yönü de kuvvetli olan, eleştirel düşüncenin de referans aldığı ender alimlerden biri kabul edilen ve hicrî 510 yılında doğan Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî,¹ 87 yıllık bereketli bir ömrün nihayetinde 597/1201'de vefat etmiştir.² Dönemin en önemli ilim, ticaret ve siyaset şehri olan³ aynı zamanda Abbasî Devleti'nin de başkenti olan Bağdat'ta doğan müellif, ilim tedrisatı maksadıyla Bağdat dışına çıkmamış; hac yolculuğunun dışında bütün ömrünü bu şehirde geçirmiştir.⁴ Bağdat'ın ilmî imkanlarının zenginliği rıhle yapmasını gerektirmemiştir.

¹ Sibt İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf, *Mir'âtu'z-Zamân fi Tarihi'l-A'yân*, Haydarâbâd, 1370/1951, c. VIII, s. 481. Müellifin hayatı ile ilgili malûmat için bkz. Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, c. IV, s. 92; İbn Receb, Abdurrahmân es-Selâmî el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyâd, 1415/2005, c. II, s. 463; Münzirî, Abdulazîm b. Abdülkavî, *et-Tekmile li Vefeyâti'n-Nakale*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrût, 1480/1981, c. I, s. 394; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1994, c. III, s. 142; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1427/2006, c. XV, s. 460; İbn İmâd, Ebû'l-Felah Abdu'l-Hayy el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesir, Beyrût, 1406/1986, c. I, s. 47; Safedî, Ebû's-Sefa Salahattin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnaût, Türkî Mustafa, Dâru İhya-i Tûrâsi'l-Arabî, Beyrût, 2000, c. XVIII, s. 110.

² Abdülaziz Seyyid Haşim Gazzûlî, *İbnu'l-Cevzî el-İmamu'l-Müebbî ve'l-Va'izu'l-Belîğu ve'l-Âlimu'l-Mütefennin*, Dâru'l- Kalem, Dımaşk, 1420/2000, s. 20.

³ Mahmûd Ahmed Kaysiyye Nedvî, *İbnu'l-Cevzî ve Kitâbuhu'l-Mevdûat*, Basılmamış Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1401/1981, s. 67-68.

⁴ Gazzûlî, *İbnu'l-Cevzî*, s. 54.

İslâm âlimleri içerisinde, eser telif ettiği ilim dalının çeşitliliği ve eser sayısı bakımından en velûd olanlarından biri olarak kabul edilen Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî,⁵ tefsir, hadis, fıkıh, akaid, zühdiyyât, vaaz, ahlâk, tıp, coğrafya vb. alanlarda, sayısı hakkında farklı görüşler olsa da, 380 civarında eseri ilim dünyasına kazandıran yed-i tûlâ⁶ sahibi bir alimdir. Çok eser telif eden alimlerde görülen bazı hatalara düşmekle beraber islami ilimlerin farklı alanlarında yazmış olduğu bazı eserlerin halen referans kaynağı olması onun ilmî yetkinliğini ortaya koymaktadır.

Birçok meşhur hadis eserini küçük yaşlarda ezberleyen⁷ ve çok uzun rivayetleri eserlere bakmadan vaazlarında aktarabilecek kadar kuvvetli bir zekâya ve hıfz kuvvetine sahip olan İbnu'l-Cevzî'nin hadis alanında otuzu aşkın eseri vardır. Bunlar arasında en meşhur olanı *Kitabu'l-Mevzûât*'tır. Müellif, bu kitabın mukaddimesinde, uydurma oldukları kesin olan rivayetleri, bu eserinde topladığını belirtmektedir. Bu eser İslâm aleminde çok kabul görmüş ve mevzu hadis literatürünün en tanınan kitaplarından biri olagelmıştır. Eserine almış olduğu rivayetlerin ekseriyeti hususunda isabetli davrandığı söylenebilir. Ancak özellikle *Sahîhayn* ve *Sünen-i Erbaâ*'daki bazı rivayetleri mevzu görmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bazı sahih ve hasen hadisleri mevzu görmesi nedeniyle de müteşeddit bir muhaddis olarak kabul edildiği bilinmektedir.

İbnu'l-Cevzî'nin, hadis alanındaki ikinci en önemli kitabı *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehadîsi'l-Vâhiye* adlı eseridir. Hadisleri altı gruba ayıran, bunların ilk dördünü ihticâc edilebilecek hadisler olarak kabul eden müellif, altıncı grubu da uydurma rivayetler olarak kabul etmiş; bunları da *Mevzûât*'ta toplamıştır. Beşinci grup ise, şiddetli illet sebeplerinden dolayı çok zayıf olan *vâhî* rivayetlerdir ki bunlarla ihticâc olunmaz. İşte uydurma rivayet seviyesinde olmayan ama ihticâc olunacak dereceye de çıkamayan bu çok zayıf rivayetleri müellif, *el-İlel*'de topladığını ifade etmektedir.⁸ Bu çalışmada *el-İlel*'de tespit edilen bazı metin tenkidi örnekleri değerlendirilecektir.

1. İbnu'l Cevzî ve Metin Tenkidi

1.1. Metin Tenkidi

Geleneksel hadis usulünde *nakd* kavramıyla ifade edilen hadis tenkidi, daha çok *sahîhle sahîh olmayanı birbirinden tefrîk etme* ve rivayetlerin isnadlarının

⁵ Enbiya Yıldırım, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 289.

⁶ "Tam, geniş bilgi sahibi" anlamlarına gelen *yed-i tulâ* terkihi, bir alanda veya farklı alanlarda vukûfiyet sahibi alimleri vasıflandırmak için kullanılmaktadır. (bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1788-1789; Ferit Devellioğlu, *Lugat*, Aydın Kitabevi, 17. Baskı, Ankara, 2000, s. 1157)

⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XV, s. 462.

⁸ İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebû'l-Ferec et-Temîmî el-Bekrî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehadîsi'l-Vâhiye*, thk. Halil Meys, Daru'l-Kütübî'l İlmîyye, Beyrût, 1983, c. I, s. 17.

ve ravilerinin tenkîdi anlamına gelmektedir.⁹ Hadis tenkîdi, iç tenkid ve dış tenkid olarak ikiye ayrıldığında iç tenkid, günümüzdeki ifadesiyle metin tenkidini; dış tenkid ise isnad tenkîdini ifade etmektedir. İç ve dış tenkid şeklindeki ikili ayırım, tarih biliminin de kullandığı bir tenkid sistemidir.¹⁰

Bilinenin aksine, hadisin bize ulaşmasının yolu olan isnadın tenkidinden daha önce metin tenkidine rastlanmaktadır.¹¹ Sahabilerin idrâk seviyeleri aynı olmadığından, Hz. Peygamber'in sözlerini algılamaları da farklılaşıyordu. Hz. Aişe'nin, kendisine ulaşan bazı rivayetleri metin açısından tenkid edip reddettiği bilinmektedir.¹² Aynı hadisin muhtelif tariklerinin metinlerinde farklılıkların olması algının özneliği ile de açıklanmaktadır.¹³

Yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Aişe'nin, bazı rivayetlere yönelik, metin tenkidinin ilk dönem örnekleri olarak nitelendirilebilecek tenkidleri mevcuttur. *Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmenin yollarından biri olarak, isnad sistemi ve ravilerin güvenilirlik kontrollerinin yapılması tek başına yeterli olmayınca, hadis metinlerinin de belli kriterlere göre tenkid süzgecinden geçirilmesi gerekli görülmüştür.*¹⁴ Bir hadisin sıhhatinin tespitinde isnad verilerine ilaveten metin tenkidinin de aranması gerektiği zaman içinde kabul edilen bir görüş haline gelmiştir. Çünkü isnad değerlendirmesi sonucunda sahih olduğu kanısına varılan bazı rivayetlerin Kur'an ve sahih hadislerin genel hükümleriyle uyuşmadığı görülmüştür. Günümüzde metin tenkidi Kur'an'a Arz, Sünnet'e Arz, Hadise Arz, Tarihe-Vakaya Arz, Akla Arz ve Mantık ve Dile Arz gibi temel kriterlere göre yapılmaktadır.¹⁵

⁹ Yıldırım, *Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 34.

¹⁰ Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi (I)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, Kayseri, 1989, s. 114-115; Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkid Usulleri", *BEÜİFD*, c.1, S:2, Zonguldak, 2014, s. 56.

¹¹ M. Said Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 1962, s. 63.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Bedruddin Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Yay. Haz. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2012. Bünyamin Erul, bu kıymetli eseri Türkçe'ye kazandırmakla kalmamış, kitabın tertibini değiştirerek Kur'an'a Arz, Sünnet'e Arz, Hadise Arz, Tarihe-Vakaya Arz, Aklına ve Kanaatine Arz ve Mantık ve Dile Arz başlıkları altında, Hz. Aişe'den sâdır olan metin tenkidi rivayetlerini sıralamıştır. Günümüz okuyucusu için, istifadeye daha açık bir şekle koyarak ve bazı hataları da tashih ederek yayınlamıştır.

¹³ Polat, Hâbil Nazlıgöl, Süleyman Doğanay, *Hadis Araştırmaları ve Tenkid Kılavuzu*, İFAV, İstanbul, 2008, s. 8.

¹⁴ Salih, Karacabey, *Hadis Tenkidi*, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 201.

¹⁵ Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 459-718.

1.2. *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye'de Metin Tenkidi*

el-İlel, içerdığı 1579 rivayetin, müellifi tarafından isnad ve metin açısından tenkidinin yapıldığı bir eserdir. Ancak klasik dönem muhaddislerinin âdeti, öncelikle isnad tenkidi yapmak olduğundan müellif de ağırlıklı olarak isnad tenkidine yönelmiştir. Bununla beraber rivayetleri çeşitli açılardan metin tenkidine tabi tuttuğu da görülmektedir. Ancak bunların sayısı fazla değildir. *Mevzûât*'ında geçen şu cümleler isnad ve metin tenkidi ile ilgili müellifin görüşlerini ortaya koymaktadır:

"Bu rivayetin ravilerini, muhaddislerin âdeti üzere, hadis uydurdıkları bilinsin diye cerhettik. Aslında, buna benzer rivayetlerin ravilerinin tenkidine de gerek yoktur. Çünkü güvenilir ravilerden imkânsız, gerçek dışı (müstehîl) rivayet gelse, reddedilir ve ravisine hata nisbet edilir. Farzet ki sikalardan bir grup, devenin iğne deliğinden geçtiğini haber veriyorlar. Onların güvenilir olması, bu durumda fayda vermez ve verdikleri haberin de bir tesiri yoktur. Çünkü rivayet imkân dâhilinde değildir, gerçek dışıdır. Akla muhalif ve usule aykırı gördüğün tüm hadisler bil ki uydurmadır. Onu tetkik için tekellüfe girme. Çünkü bu kitabımıza (Mevzûât) aldığımız ve mevzû oldukları hususunda şüphe olmayan, ravilerinin hadis uyduranlar olduğunu açıkça bilmediklerimiz hariç öyle rivayetler vardır ki ricâlinin sika olduğu hususunda muhaddisler ittifak halindedirler. Ancak rivayet ya mevzû ya mablûb ya da müdellestir. İşte en müşkil iş budur." ¹⁶

Bu mevzûda, İbn Kayyim el-Cevzî'ye de mevzu rivayetin metninden anlaşılacağını ve böyle durumlarda isnad tenkidine ihtiyaç olmadığını belirtmektedir. ¹⁷

Müellif, yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere akla ve usule aykırı tüm rivayetlerin reddedilmesi gerektiğini ve bunun için cerh ve ta'dîl değerlendirmesine bile ihtiyaç olmadığını belirtmektedir. Ancak muhaddislerin usulünün, metin tenkidi öncesinde cerh ve ta'dîl değerlendirmesi yapmak şeklinde olduğundan müellif, bu uygulamaya sâdik kalarak, *el-İlel* ve *Mevzûât* eserlerinde, cerh ve ta'dîl değerlendirmesi yapmaksızın metin tenkidi yoluyla rivayet tenkidinde bulunmamıştır. Filhakika, cerh ve ta'dîl değerlendirmesi, metin tenkidinden tamamen kopuk bir tahlîl değildir. Müellifin bazı rivayetlerin isnad tenkidinde takındığı müteşeddît tavrın arka planında zımnî bir metin tenkidi yatmaktadır. Çünkü rivayeti hasen seviyesine düşürecek bir ravi cerhi sebebiyle rivayetin zayıf görülmesi, metnin müellif tarafından bâtil görülmüş olması ile açıklanabilir. Müellif başka hadis âlimleri tarafından sahîh ve hasen görülen

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, c. I, s. 151.

¹⁷ İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî el-Cevzî'ye, *Mecmu'u'l-Fetâva*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmeu'l-Mülki Fahd, Medine, 1995, c. IV, s. 410.

rivayetleri zayıf hatta uydurma olarak değerlendirirken, metnin Kur'an'a, sünnete, târihî olaylara, akla, vb. münafi olduğuna kanaat getirmiş, ancak rivayet hakkındaki hükmünü isnaddaki ravilerin bazı kusurlarına dayandırmakla delillendirmiştir.

*el-İlel'*deki metin tenkidi uygulamaları, bazı başlıklar altında incelenip her başlıkla ilgili bazı örnekler gösterilecektir. Açık bir örneğine rastlanılmadığından Kur'an'a Arz ilkesi çerçevesinde bir metin tenkidi başlığına gerek görülmemiştir. Sahih hadise arz yöntemine uygun görülen metin tenkidi uygulamalarından bazılarının yer verilmiştir. Diğer başlıklarda ise eserde az sayıda örnek yer almaktadır.

*el-İlel'*deki yapmış olduğumuz araştırma sonucunda müellifin daha çok isnad tenkidi yöntemine dayanarak rivayetleri değerlendirdiği, metin tenkidine istisnâî olarak başvurduğu görülmüştür. Ancak bazı rivayetlerin hiçbir değerlendirme yapılmaksızın esere alınması, bazılarının isnad tenkidinde aşırı derecede müteşeddit bir tavır takınılması ve cerh-ta'dil ilkelerine uyulmaması gibi nedenler de bir nevi metin tenkidi sayılabilir. Müellifin isnâd yöntemine başvurmaksızın bir rivayet hakkında sadece metin tenkidi yaparak zayıf ya da mevzu hükmü verdiği rastlanılmamıştır.¹⁸ Müellifin *el-İlel'*deki metin tenkidi uygulamalarından bazı örnekler aşağıda incelenecektir.

2. *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye* Adlı Eseri Özelinde, İbnu'l-Cevzî'de Metin Tenkidi Uygulamaları

2.1. Sahih Hadislere Arz

İbnu'l-Cevzî bazı rivayetleri sahih hadise tezât teşkil etmesi sebebiyle sahih kabul etmemiştir.¹⁹ Bazı örnekler şu şekildedir:

a. 1082 nolu rivayet, şu şekildedir:

رَوَى الْوَأَقِدِيُّ عَنْ هِشَامِ بْنِ عَاصِمِ الْأَسْلَمِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ مُتَكِنًا

" Rasulullah'ı bir yere yaslanmış bir şekilde yemek yerken gördüm."

قال المؤلف: "وهذا لا يصحُ والواقدي متروكُ الحديثِ وفي الصحيح أن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال لا أكل متكئًا".

"Müellif dedi ki: Bu (rivayet) sahih değildir. Vakidî, hadisi terkedilen bir ravidir. Sahih rivayette Rasulullah (s.a.v): "Ben yaslanarak yemek yemem" buyurmuştur."

¹⁸ Bu konuda geniş açıklama ve örnekler için bkz. Alparslan, Kartal, *el-İlelu'l-Mütenâhiye Fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Cerh-Ta'dil Metodu*, (Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015.

¹⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, 724, 1505, 356, 733, 331 nolu rivayetler.

İbnu'l-Cevzî, bu rivayetin ravilerinden el-Vakîdî'nin *metrûku'l-hadis* olduğunu söyledikten sonra, rivayetin sahîh hadiste geçen bir rivayete muhalif olduğunu, dolayısıyla sahîh olmadığını belirtmektedir.

b. 1113 nolu rivayet, şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَاصِرٍ قَالَ أَنَا أَبُو مَنْصُورٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْحَيْطِاطُ قَالَ نَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْأَخْضَرِ قَالَ نَا ابْنُ شَاهِينَ قَالَ نَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حَمْرَةَ الْأَنْطَاكِيُّ قَالَ نَا أَبُو أَمِيَةَ الطَّرِ سَوْسِي قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى ثَنَا أَبَانُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَشْرَبْ فِي نَفْسٍ وَاحِدَةٍ".

"Sizden biri bir şey içtiğinde onu bir nefeste içsin."²⁰

İbnu'l-Cevzî, bu rivayetin tahlilinde Yahya b. Sa'id'in Ebân b. Yezid'den rivayette bulunmadığını, metindeki "içsin" ifadesinin aslının "içmesin" olduğunu, metnin kalbedilme ihtimalinden şüphelendiğini belirttikten sonra bu rivayetin *Sahîhâyn* tarafından rivayet edilen, *Rasulullah, bir kaptan bir şey içerken üç defa nefes alırdı.*²¹ rivayetiyle teâruz halinde olduğundan sahîh olmadığını savunur.²²

İbnu'l-Cevzî bu rivayeti metin tenkidine tabi tutmuş ve metninde bir değişmenin söz konusu olabileceğini ifade etmiştir.

c. 1482 nolu rivayette, müellif cerh ve ta'dîl değerlendirmesi yaptıktan sonra "bu rivayet, öyle şeyler ihtiva ediyor ki hiçbiri kabul edilmez şeylerdendir." diyerek metni tenkid etmeye başlamaktadır.

Mevcut rivayete göre Hz. Peygamber altı şey geldiğinde ölümün temennî edilmesini tavsiye etmektedir. Bunlar sefîh insanların hâkim olması, rüşvetle hüküm verilmesi, insan kanının (canının) değer kaybetmesi, sıla-i rahmin kaybolması, vazifelilerin (polislerin) çoğalması, Kur'anı, musiki yerine koyacak zamânelerin çıkması.²³

Müellif, öncelikle ölümün temenni edilmesinin yasaklandığı *Sahîhâyn* rivayetlerinin olduğunu belirterek bir tanesini zikreder ve rivayetin *Sahîhâyn* rivayetine tezât teşkil ettiğini belirtir. Ayrıca, Kur'an'ın güzel sesle okunmasıyla ilgili Müslim'de geçen, Hz. Peygamber'in sesli bir şekilde Kur'an okuduğunu anlatan bir rivayete yer verir. Daha sonra Rasulullah'ın zaman zaman Ebû Mûsa'ya Kur'an okutup onu dinlediğini aktarır.²⁴ Bu gibi delilleri öne süren müellif rivayetin

²⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. II, s. 669.

²¹ Buharî, *Eşribe* 26; Müslim, *Eşribe*, 123; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 19; Tirmizî, *Eşribe*, 13; İbn Mâce, *Eşribe*, 18.

²² İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. II, s. 669.

²³ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. II, s. 887.

²⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. II, s. 888.

sahih hadislerle anlam yönüyle çeliştiğini vurgulayarak metin tenkidinde bulunmaktadır.

2.2. İcmaya Arz

el-İlel'deki 419 nolu rivayet, Hz. Fatıma'nın öleceğini hissedip gusül alması ve başkaları onu görmesin diye öldükten sonra yıkanmamasını vasiyet etmesi, Hz. Ali'nin de bu vasiyete uyararak onu öldükten sonra gusletmeden defnetmesini anlatmaktadır. İbnu'l-Cevzî bu rivayetin cerh ve ta'dîl değerlendirmesini yaptıktan sonra "*Bu nasıl sahîh olur?*" diyerek rivayeti tenkît eder.²⁵

İbnu'l-Cevzî'ye göre, ölümden sonraki gusül *ölümün hades olarak kabul edilmesinden dolayı gerekli görülmüştür*. İcmâya aykırı olan mezkûr rivayet geçersizdir. Hz. Fatıma'nın bu meseleyi bilmediğini farzetsek dahi, Hz. Ali'nin bilmemesini ona iftira olarak kabul eden müellif, rivayeti kabul eden Ahmed b. Hanbel ile İmam Şafii'yi de eleştirmiştir.²⁶

el-İlel'de yukarıda verilen örnek dışında icmaya arz yöntemi kullanılarak metin tenkidi yapılan rivayete rastlanılmamıştır.

2.3. Tarihi Gerçeklere Arz

İbnu'l-Cevzî, bazı rivayetlerin tenkidinde tarihi vaka ve gerçeklere muhalefet nedeniyle rivayetin sahîh olmadığını savunur. Rivayetteki bilgilerle tarihi bilgileri mukayese eder; bir teâruz olması durumunda rivayetin reddine hüküm verir.

a. *el-İlel*'deki 559 nolu rivayette, Rasulullah'ın hamamdan dönen Ümmü'd-Derdâ'ya nereden geldiğini sorduğu, onun da hamamdan geldiğini söyleyince, "*Bir kadın anasının evinden başka bir evde soyundu mu, kendisi ile Rahman olan Allah'ın arasındaki perdeyi yırtmış olur.*" şeklinde mukabelede bulunduğu anlatılmaktadır.

Müellif, rivayetin isnadındaki ravileri cerh ve ta'dîl değerlendirmesine tabi tuttukten sonra, Hz. Peygamber döneminde Medine'de umumî hamamın bulunduğu hususunda tarih kitaplarında bir malûmât olmadığından bu rivayetin sahîh olmadığını kabul etmektedir. Bu rivayetle ilgili el-Hatîb el-Bağdâdî de benzer bir yorum yapmış ve devr-i risâlette, Medine'de hamam olmadığını, o dönemde hamamların Şam ve Fars diyarında bulunduğunu belirterek bu rivayetin sahîh olmadığını belirtmiştir.²⁷

²⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. I, s. 261.

²⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. I, s. 262.

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Muvaddih li Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrik*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dâru'l-Fikri'l-İslamî, I-II, Kahire, 1405/1985, c. I, s. 362.

b. Buharî'de Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, vefatından sonra kolu en uzun olan eşinin kendisine ölümünden sonra ilk kavuşacak eşi olacağını söylemektedir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'in eşlerinin bu sözü zahirî manada anlayarak kollarını ölçtüklerini ve en uzun kolun Hz. Sevde'ye ait olduğunu tespit ettikleri ve nihayetinde Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk vefat edenin Hz. Sevde olduğu anlatılmaktadır.²⁸

İbnu'l-Cevzî, bu rivayeti şu şekilde tahlil etmektedir:

*"Bu hadiste ravilerden birinin hatası söz konusudur. Buhârî'ye hayret doğrusu, buna nasıl oldu da dikkat etmedi! Keza Buhârî'ye ta'lik yazanlar da buna dikkat çekmediler. (Buhârî'nin ilk şarihi) Hattâbî de bunun yanlışlığını anlayamamış, çünkü hadisi açıklamış ve Hz. Sevde'nin Hz. Peygamber'e kavuşması nübüvvetin alâmetlerindendir' demiştir. Bunların hepsi hatadır. Bu hanım aslında Zeynep'tir."*²⁹

Tarihi gerçeklere bakıldığında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk vefat eden peygamber eşi Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hicri 20. yılda Hz. Zeynep binti Cahş olmuştur.³⁰ Müellif *Sahîhâyn* hadisinin metnini tarihi gerçeklere arz etmiş ve bir hata yapıldığını tespit etmiştir.

c. Müslim'in *Sahîh*'inde geçen bir rivayette de Ebû Süfyân'ın müslüman olduktan sonra kızı Ümmü Habîbe ile Rasulullah'ın evlenmesini teklif ettiği ve Rasulullah'ın da bu teklifi kabul ettiği anlatılmaktadır.³¹

İbnu'l-Cevzî bu rivayetin de tarihi gerçeklerle uyuşmadığını, çünkü Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile Habeşistan'daki müslümanlar dönmeden hicri yedinci sene evlendiğini, Necaşî'den onu kendisiyle nikâhlanmasını istediğini, Ebû Süfyân'ın ise Mekke'nin fethinden önce müslüman olduğunu söylemektedir. Ancak İbnu'l-Cevzî buradaki hatanın raviden kaynaklandığını iddia etmiş; rivayeti uydurma görmemiştir.

Müellif itham altındaki ravinin İkrime b. Ammâr olduğunu; Yahya b. Sa'id ile İbn Hanbel'in onu zayıf gördüklerini; Buharî'nin ondan hadis rivayet etmediğini ve Müslim'in ise Yahya b. Maîn'in (ö.233/847) tevsikinden dolayı o raviden rivayette bulunduğunu belirttikten sonra tarihçilerin icmâsına aykırı bir rivayet

²⁸ Buharî, *es-Sahîh, Zekât*, 1420 nolu rivayet, c. II, s. 110.

²⁹ İbnu'l-Cevzî, *Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad, c. IV, s. 472.

³⁰ el-İsbehanî Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1998/1419, c. VI, s. 3223.

³¹ Müslim, *es-Sahîh, Fedâilu's-Sahâbe*, 2501 nolu rivayet, IV/1945.

olduğu için bu rivayetin hatalı olduğunu söylemektedir.³² İbn Hazm da bu rivayeti benzer nedenlerle tenkid etmiştir.³³

Bu iki örnekte de görüldüğü üzere İbnu'l-Cevzî, rivayetlerin tenkidinde cesur davranmış ve gördüğü hataları açık bir şekilde beyan etmiştir. *Şeyhâyn*'a olan îtimâdından dolayı tespit etmiş olduğu hataları sadece *evhâm (yanılgı)* olarak nitelendirmiş ve onları tenkidde ileri gitmemiştir.

2.4. Akla Arz

İbnu'l-Cevzî bazı rivayetlerin tenkidinde aklî delillere göre bir tahlîl yapar; akla uymayan rivayetleri reddeder. *Mevzûât'ta* şu ifadelerle bu konudaki düşüncesini dile getirir:

*"Akla muhalif ve usûle aykırı gördüğün tüm hadisler bil ki uydurmadır. Onu tetkîk için tekellüfe girme."*³⁴

el-İlel'deki 448, 449, 450 ve 451 nolu rivayetleri tetkîk eden müellif hepsinin bâtil olduğunu iddia etmektedir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in bir kişinin dünyaya geldiğini, o kişinin cennetlik olacağını bildirdiği rivayet edilmektedir. O kişi ise Muaviye b. Ebî Süfyân'dır. Farklı tariklerini bir araya getirerek ravileri, cerh ve tâdil yönünden tenkid eden müellif, aklen de bu rivayetin muhâl yani imkânsız olduğunu ifade ederek değerlendirmesini sonlandırır.³⁵

1577 nolu rivayet, Hz. Ali'ye nisbet edilen bazı sözleri ihtivâ eden bir rivayettir. Müellif, mûtâd olanın aksine cerh ve ta'dîl değerlendirmesine geçmeden önce bu rivayetin sahîh olmadığını, çünkü bu sözün Hz. Ali'ye ait olamayacağını belirterek isnad tenkidine geçer. Bu sözün Hz. Ali gibi bir zâttan aklen sâdir olması mümkün olmayacağına hükmeden müellif rivayeti akla arzederek tenkid etmiştir.³⁶

Sonuç

Akla ve nakle aykırı tüm rivayetlerin, isnad tenkidine gerek kalmaksızın uydurma olduklarına hükmedilebilmesini savunan İbnu'l-Cevzî, bazı rivayetlerin tenkidinde metnin bâtil olmasına rağmen muhaddislerin adeti üzere öncelikle isnad tenkidi yaptığını belirtmektedir. *el-İlel*'de müellif isnad tenkidi yapmaksızın sadece metin tenkidi yaparak rivayet tahlilinde bulunmamıştır. Ancak bazı rivayetlerin hiçbir değerlendirme yapılmaksızın esere alınması ve bazı rivayetlerin

³² İbnu'l-Cevzî, *Keşfu Müşkil*, c. II, s. 463-464.

³³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fi Usulî'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Afakî'l-Cedîde, Beyrut, c. VI, s. 23.

³⁴ İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. I, s. 151.

³⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. I, s. 280.

³⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, c. II, s. 946.

isnad tenkidinde aşırı derecede müteşeddit bir tavır takınılması ve cerh ve ta'dil ilkelerine uyulmaması bir çeşit metin tenkidi sayılabilir. Kanaatimizce metninin sahîh olmadığına kânî olduğu rivayetler hususunda müellif isnad tenkidinde teşeddüt ederek rivayetin gayr-i sahîhliğini temellendirmek istemiş olmalıdır.

Yaygın olmasa da *el-İlel'*de bazı metin tenkidi uygulamaları gözlemlenmiştir. Kur'an'a arz yönteminin açık bir şekilde tatbik edildiği bir metin tenkidi ile karşılaşılmamıştır. Eserde en çok rivayetlerin sahîh hadislerle arzı metoduyla yapılmış metin tenkidi örnekleri vardır. Rivayetlerin *Sahîhayn'*a arzı da sık başvurulan bir uygulamadır. İcmaya arz hususunda sadece bir örnek tespit edilebilmiştir. Tarihe arz da sık başvurulan yöntemlerdendir. İbnu'l-Cevzî'nin aynı zamanda iyi bir tarihçi olması bu husustaki vukûfiyetini arttıran sebeplerdendir. Akla arz ile ilgili de sınırlı örnekler vardır.

Geleneksel hadis usulüne ekseriyetle uymakla beraber, rivayetlerin tenkidinde ifrâta vardığı iddiası ile kendinden sonraki birçok âlim ve muhaddis tarafından eleştirilen İbnu'l-Cevzî'nin İslâm toplumu içinde meşhur olan hadisler hakkındaki cesur yorumları, metin tenkidinin ilerleyen yıllarda önem kazanmasına katkı sağlamıştır. İbn Teymiyye tarafından takdirle karşılanan İbnu'l-Cevzî, bir taraftan geleneği muhafaza ederken, geleneğin tenkid sistemini kullanmış; diğer taraftan da bu sistem içerisinde kalarak farklı yorumlarda bulunmuş, böylece taklitçiliğin önüne geçmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Arslan, Ali, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkît Usulleri", *BEÜİFD*, c.1, S:2, Zonguldak, 2014.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, thk. Muhammed b. Zuheyr en-Nâsır, Dâru Tavkîr-Necâh, I-IX, h. 1422.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.
- Devellioğlu, Ferit, *Lugat*, Aydın Kitabevi, 17. Baskı, Ankara, 2000.
- Ğazzûlî, Abdülazîz Seyyid Haşim, *İbnu'l-Cevzî el-İmamul-Mürebî ve'l-Va'izu'l-Belîğ ve'l-Âlimu'l-Mütefennin*, Dâru'l- Kalem, Dımaşk, 1420/2000.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *el-Muvaddih li Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrik*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dâru'l-Fikri'l-İslamî, I-II, Kahire, 1405/1985.
- Hatipoğlu, M. Said, *İslami Tenkîd Zihniyeti ve Hadis Tenkîdinin Doğuşu*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 1962.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Afaki'l-Cedîde, Beyrut. İbn İmâd, Ebû'l-Felâh Abdu'l-

- Hayy el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1406/1986.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî el-Cevziyye, *Mecmu'u'l-Fetâva*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmeu'l-Mülki Fahd, Medine, 1995.
- İbn Receb, Abdurrahmân es-Selâmî el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyâd, 1415/2005.
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali Ebû'l-Ferec et-Temîmî el-Bekrî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, thk. Halil Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrût, 1983.
- _____, *Kitabu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, thk. Nurettin Boyacılar, Edvâu's-Selef, I-III, Riyâd, 1997.
- _____, *Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad.
- İsbehanî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1998/1419.
- Karacabey, Salih, *Hadis Tenkidi*, Emin Yayınları, Bursa, 2010.
- Kartal, Alparslan, *el-İlelu'l-Mütenâhiye Fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Cerh-Ta'dil Metodu*, (Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015.
- Münzirî, Abdulazîm b. Abdülkavî, *et-Tekmile li Vefeyati'n-Nakale*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrût, 1480/1981.
- Müslim, İbnu'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, I-V, Beyrût.
- Nedvî, Mahmûd Ahmed el-Kaysiyye, *İbnu'l-Cevzî ve Kitabuhu'l-Mevdûat*, Basılmamış Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1401/1981.
- Polat, Selahattin, "Hadiste Metin Tenkidi (I)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, Kayseri, 1989.
- Polat, Selahattin, Nazlıgül, Habil, Doğanay, Süleyman, *Hadis Araştırmaları ve Tenkid Kılavuzu*, İFAV, İstanbul, 2008.
- Safedî, Ebû's-Sefa Salahattin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnaût, Türkî Mustafa, Dâru İhya-i Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 2000.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afganî, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf, *Mir'âtu'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, Haydarâbâd, 1370/1951.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, *Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

-
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, I-XVIII, Kahire, 1427/2006.
- _____, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrût, 1419/1998.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddîn, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Yay. Haz. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2012.1